

Νέες συλλογικές οντότητες της κοινωνικής θεωρίας στην πολιτική

ΑΝΤΩΝΗΣ ΓΕΩΡΓΟΥΛΑΣ

Εισαγωγή

Κατά την τελευταία εικοσαετία, η κοινωνική θεωρία άλλαξε άρδην την κοινωνική οντολογία μέσα κυρίως από την αλλαγή του εαυτού της. Λέγοντας κοινωνική οντολογία εννοώ τα βασικά στοιχεία από τα οποία αποτελείται ο κοινωνικός κόσμος, δηλαδή τις μονάδες και τις ομάδες. Με τον όρο κοινωνική θεωρία εννοώ την προσπάθεια ανασυγκρότησης αυτού του κόσμου στη βάση όχι υπερβατικών αρχών συνένωσης, αλλά της επιστημονικής θεμελίωσης των βασικών οντοτήτων επί των μεταξύ των σχέσεων. Η πρώτη πρόταση φαίνεται να εμπεριέχει μια έντονη νομιναλιστική απόχρωση, καθώς εμφανίζει την κοινωνική θεωρία ως το υποκείμενο της αλλαγής. Ωστόσο, η άποψή μου είναι ότι η μεταφορά της κοινωνικής δυναμικής στο επίπεδο της κοινωνικής θεωρίας αποτελεί έκφραση του διαλεκτικού ρεαλισμού, και τούτο στο μέτρο που η ιστορία των μη υπερβατικών οντοτήτων δεν θα μπορούσε να ξεπεράσει το ό,τι είμαστε αναφορικά με το ό,τι πιστεύουμε ότι ήμαστε¹. Τούτη η διαλεκτική συγκροτείται στο επίπεδο των σχέσεων εξουσίας ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές ομάδες που αποτελούν τον κοινωνικό κόσμο και στην έκφραση αυτών των σχέσεων στο επίπεδο των κοινωνικών θεωριών.

Από αυτήν την οπτική, που δημιουργείται ταυτόχρονα με την κοινωνική θεωρία και συνίσταται στην ταύτιση του κοινωνικού είναι με τις αντιλήψεις περί αυτού, η κοινωνική θεωρία αντανakλά και ταυτόχρονα μετασχηματίζει την κοινωνική πραγματικότητα. Ανάμεσα ωστόσο στην αντανάκλαση—η οποία μας παραπέμπει σε μια νομοτελειακή ιστορία των πραγμάτων— και στο μετασχηματισμό—ο οποίος μας παραπέμπει στη θέληση της αλλαγής τους— δημιουργείται ένα νέο πρόβλημα: αυτό που αφορά τη σύμπτωση γνώσης τού είναι και βούλησης του μετασχηματισμού

1. Για τη σχέση νομιναλιστικής δυναμικής και διαλεκτικού ρεαλισμού βλ. Hacking 2002.

του. Τούτο το πρόβλημα απουσιάζει από τις νέες εκδοχές του θετικισμού, καθώς οι τελευταίες συνδέουν την αποτελεσματικότητα της γνώσης με τη σύμβαση που στηρίζεται στον αριθμό και περιορίζουν έτσι τον εαυτό τους σε μια στατιστική ανασυγκρότηση του κοινωνικού κόσμου. Αντίθετα, οι άλλες τάσεις της κοινωνικής θεωρίας προϋποθέτουν ότι η γνώση τού είναι και η βούληση του μετασχηματισμού του έχουν σχέση αλληλεπίδρασης και τούτο επειδή θεωρούν τον εαυτό τους ως το φορέα προώθησης αυτής της αλληλεπίδρασης. Τις τάσεις αυτές θα μπορούσαμε να τις τοποθετήσουμε υπό τη σκέπη του όρου κονστρουκτιβισμός και/ή θεωρίες επιτέλεσης.

Μιλώντας κανείς για κοινωνική οντολογία αναφέρεται ταυτόχρονα στα πραγματικά όρια που διαχωρίζουν τις μονάδες και τις ομάδες και στα σύμβολα που εξασφαλίζουν την περιχαράκωση αυτών των ορίων. Η προϋπόθεση του θετικισμού είναι ότι όλο το οικοδόμημα των συλλογικών οντοτήτων κατασκευάζεται με αφετηρία τις μονάδες και ως μιας σειράς συμβάσεων που ρυθμίζουν τις σχέσεις ανάμεσα στις μονάδες. Αντίθετα, η προϋπόθεση του κονστρουκτιβισμού είναι ότι το συμβολικό πλαίσιο, το οποίο συνέχει τις ομάδες, εμπεριέχει αυθαίρετες βουλήσεις των κυρίαρχων. Έτσι, το σημείο εκκίνησης των νέων τάσεων της κοινωνικής θεωρίας είναι η κριτική στην κυριαρχία. Διαφοροποιούνται δε από παλαιότερες κριτικές τάσεις και κυρίως από το μαρξισμό στο μέτρο που απομακρύνονται από την ιδέα του υλικού επικαθορισμού και θεωρούν τις κατηγορίες της σκέψης ως αποτέλεσμα κοινωνικής κατασκευής που οφείλεται στις σχέσεις δύναμης και/ή εξουσίας ανάμεσα στις διαφορετικές κοινωνικές ομάδες. Εφόσον λοιπόν οι κοινωνικές κατηγορίες δεν είναι αποτέλεσμα μιας υλικής διαλεκτικής αλλά κατασκευάζονται διά της ονοματοθεσίας, οι φορείς της γνώσης, που εν τω μεταξύ υποτίθεται ότι αντικατέστησαν εκείνους της μεταφυσικής, είναι αυτοί οι οποίοι έχουν την κύρια αρμοδιότητα αντιστοίχισης πραγματικού και νοητικού μέσω ενός μετασχηματισμού των σημασιών που έχουν συμπυκνωθεί στα διάφορα συμβολικά συστήματα. Αυτή ωστόσο η απόπειρα αναδιάταξης των σημασιών θα ήταν αδύνατη χωρίς τις κοινωνικές προϋποθέσεις παραγωγής και διάχυσης της κοινωνικής θεωρίας, δηλαδή χωρίς τον πολλαπλασιασμό των κοινωνικών στρωμάτων που ζουν από και για τη διαχείριση των συμβολικών συστημάτων ή, γενικότερα, της κουλτούρας.

Ο κονστρουκτιβισμός, υπό τη μορφή που μόλις παρουσιάστηκε συνοπτικά, εμφανίζεται και διαχέεται κατά την ύστερη ψυχροπολεμική περίοδο, η οποία κυριαρχείται ακόμη από την ιδεολογική πόλωση εκσυγχρονισμού και κομμουνισμού, ως ένας επιστημονικός «τρίτος δρόμος». Η εξεφάνιση της ψυχροπολεμικής πόλωσης δεν απομάκρυνε τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες από τη λογική των διαζευξίων και της υπέρβασής τους. Το πλαίσιο της νέας αντίθεσης είναι καθαρά πολιτισμικό² και ορίζεται από τους πόλους φιλελευθερισμός-κοινοτισμός, ενώ η νέα προσπάθεια υπέρβασης χαρακτηρίζεται από την ταλάντωση ανάμεσα στους δύο νέους πόλους. Εν τω μεταξύ και πριν φτάσουμε στη συγκαιρινή αντίθεση και ταλάντωση, οι συλλογικές

2. Για την κυριαρχία της πολιτισμολογίας στις κοινωνικές επιστήμες, βλ. Γεωργούλας 2003α.

οντότητες που παλιότερα έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην πρόσληψη του κοινωνικού κόσμου και, άρα στη δράση επί αυτού του κόσμου, είχαν ήδη αντικατασταθεί σε θεωρητικό επίπεδο από νέες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η αντικατάσταση του όρου κοινωνικές τάξεις με όρους που παραπέμπουν σε άλλες συλλογικές οντότητες, όπως τα «κοινωνικά πεδία», οι «ταυτότητες», κλπ. Έτσι όμως οι νέες οντότητες είναι κατάδικασμένες να ταλαντεύονται μεταξύ ατομισμού και ουσιοκρατίας.

Ο δρόμος προς τη δημιουργία νέων συλλογικών οντοτήτων δεν ανοίχτηκε μόνο από τον κονστρουκτιβισμό. Ανοίχτηκε κι από άλλες συνθετικές τάσεις που έδωσαν ακόμη μεγαλύτερη σημασία στο ρόλο της επιστημονικής γνώσης και, παράλληλα, απαξίωσαν ακόμη περισσότερο το ρόλο της ιδεολογίας. Για παράδειγμα, η σύνθεση που δημιουργήθηκε μεταξύ διαλεκτικής και ερμηνευτικής κατέληξε να ταλαντεύεται ανάμεσα σε μια οντολογία του ατόμου και σε μια διαλογική κανονιστικότητα, δηλαδή στη μετατόπιση της προβληματικής στο θεσμικό επίπεδο³. Εδώ δεν θα προσθέσω «το αίνιγμα του ατόμου»⁴ και τις δύο διαστάσεις του, την ιδεολογική και την ανθρωπολογική. Αμφότερες διά του «κοινωνικού ατόμου» ή του «υποκειμένου» παραχωρούν στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες πρωταρχικό ρόλο ως προς την εμμενή νομιμοποίηση της ατομικότητας⁵. Επιπλέον, τάσεις της εμμενούς φαινομενολογίας ολίσθησαν προς το θετικισμό ή το λογικισμό, όταν οι νέες οντότητες που δημιούργησαν εμπρόθετα, όπως το «κοινωνικό άτομο», θεωρούνται είτε ότι δεν έχουν άλλη επιφάνεια αληθούς νοηματοδότησης της ύπαρξης πέραν των γνωστικών επιστημών, είτε από αυτές τις οντότητες αποκλείονται κατά κανόνα ως αναχρονιστικές όσες αντιστοιχούν στην περίοδο της εθνο-ταξικής διαίρεσης του σύγχρονου κόσμου⁶. Μέχρι στιγμής, οι μεν κοινωνικές τάξεις έχασαν το μεγαλύτερο μέρος από τη θεσμική τους έκφραση, το δε εθνικό κράτος, πέραν των Ηνωμένων Πολιτειών, έχασε πολλές από τις αρμοδιότητές του.

Ο μετασχηματισμός της κοινωνικής οντολογίας από τις κοινωνικές θεωρίες αφορά ένα μείζον γνωσιοκοινωνιολογικό πρόβλημα, αυτό της σχέσης μεταξύ κατηγοριών της σκέψης και κοινωνικών κατηγοριών ή κοινωνικών και νοητικών δομών, το οποίο προσπάθησαν να επιλύσουν όλες οι συγκαιρινές κοινωνιολογίες και/ή ανθρωπολογίες της γνώσης (επιστήμης, επιστημονικής γνώσης, κλπ.). Το πρόβλημα αφορά κυρίως στον τρόπο παραγωγής ταξινομήσεων και, άρα, στη δημιουργία ορίων ή συνόρων, αλλά και γεφυρών, ανάμεσα στις διάφορες κατηγορίες του πραγματικού και του νοητικού. Για την ακρίβεια, αφορά τις σχέσεις που υπάρχουν ανάμεσα στα δύο επίπεδα και τους παράγοντες που μεσολαβούν, προκειμένου να δημιουργηθούν και/ή να μετασχηματιστούν τούτες οι σχέσεις.

Εάν ο κοινωνιολογικός ρεαλισμός του Ντυρκάιμ περιοριζόταν στη διαπίστω-

3. Χαρακτηριστική περίπτωση αυτής της τάσης αποτελεί το έργο του Χάμπερμας.

4. Κατά την έκφραση του Kaufmann 2001.

5. Βλ. ενδεικτικά Gauchet 1998. Για τον ίδιο προβληματισμό Rosanvallon 1998, 337-63.

ση αντιστοιχιών σε απλές κοινωνίες, χωρίς να προχωρήσει σε μια γενετική ή δομική θεωρία περί των αντιστοιχιών⁷, τώρα το πρόβλημα αφορά ακριβώς τη χωροχρονική διάσταση των αντιστοιχιών στις σύνθετες κοινωνίες. Εάν για τον Ντυρκάιμ ήταν αυτονόητη η σύνδεση και θεμελιωνόταν στην ιεροποίηση της ολικής κοινωνίας, δηλαδή στην προβολή της κοινωνίας εντός του ιερού προκειμένου να διασφαλιστούν η συνοχή και η διατήρησή της, χωρίς να δίνει ωστόσο ο ίδιος ο Ντυρκάιμ απαντήσεις για τους παράγοντες αυτής της σύνδεσης, τώρα το μείζον ζήτημα αφορά ακριβώς αυτούς τους παράγοντες. Το ίδιο ισχύει και για το φορμισμό του Ζίμμελ, είτε πρόκειται για το σχήμα της «πόρτας» και της «γέφυρας» ως γενικό σχήμα διαχωρισμού και συνένωσης ανθρώπων, είτε πρόκειται για το διαχωρισμό των σταθερών μορφών της κουλτούρας από την καθημερινή δραστηριότητα (Simmel 1988 [1911]). Η κοινωνιολογία της γνώσης και της κουλτούρας που αναπτύχθηκε κατά το μεσοπόλεμο στη Γερμανία συνέδεσε ιστορικά τα αναπαραστασιακά συστήματα με τη σύγχρονη, κοινωνική πραγματικότητα⁸. Σε τούτη τη γραμμή, η κοινωνιολογία της επιστημονικής γνώσης σχετικοποίησε την προηγούμενη σχεσιοποίηση και πρότεινε τη συμμετρική αντιμετώπιση όλων των αναπαραστασιακών συστημάτων⁹.

Πάντως, ανεξάρτητα από τις επιμέρους διαφοροποιήσεις των συλλογιστικών ή των επιμέρους επιχειρηματολογιών, όλες οι προτάσεις που διατυπώνονται κατά την ύστερη ψυχροπολεμική περίοδο και την πρώτη μετα-ψυχροπολεμική συγκλίνουν ως προς την αξιολόγηση του ρόλου της γνώσης και ειδικά αυτής που παράγουν οι κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες¹⁰. Θεωρούν την επιστημονική γνώση, δηλαδή τις επιστημονικές κοινότητες, ως το μεσολαβητή πραγματικού και νοητικού, ως τη δύναμη που θα αποκαθάρει το δεύτερο από αυθαίρετα στερεότυπα ή αναπαραστάσεις που νομιμοποιούν την κυριαρχία ή εν πάση περιπτώσει αγκυλώνουν την επικοινωνία ή επιβάλλουν νέους ελέγχους και καθιστούν προβληματική τη συνύπαρξη. Το ρόλο βέβαια της γνώσης κάθε άλλο παρά υποβαθμίζουν ο θετικισμός και η μαρξιστική διαλεκτική, παρά τα διαφορετικά αξιολογικά τους θεμέλια (χρησιμότητα

6. Ο αποκλεισμός εμπεριέχεται στην αλλαγή της δυτικής πολιτικής στην ψυχροπολεμική σκακιέρα που σημειώνεται στο τέλος της δεκαετίας 1970 (Gauchet 2002, 1-26, 326-85). Ωστόσο, στην αλλαγή ιδεολογικής πλεύσης υπάρχει εξ αρχής μια αντίφαση, τα αποτελέσματα της οποίας θα εμφανιστούν μετά την κατάρρευση του αντιπάλου: η νέα πολιτική οικοδομείται υπό την ιδεολογική σκέπη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, σε συνθήκες ωστόσο μαζικοποίησης, εργασιακής ανασφάλειας και κατάρρευσης του κοινωνικού κράτους. Η εξατομίκευση, η οποία είναι η προϋπόθεση και το ζητούμενο της νέας ιδεολογίας, μένει χωρίς τις βάσεις που υποτίθεται ότι θα τη στηρίζαν.

7. Durkheim και Mauss 1903. Durkheim 1909. Βλ. επίσης Queré 1994.

8. Παρά τις διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στους διάφορους συγγραφείς, όλοι συγκλίνουν προς μια προσπάθεια ξεπεράσματος της πόλωσης αντικειμενισμού και υποκειμενισμού. Βλ. κυρίως Lukacs 1975 [1922], Manheim 1997 [1929], Scheler 1993 [1926]. Για τη γενικότερη περιγραφή των συνθηκών μέσα στις οποίες εμφανίζεται η κοινωνιολογία της γνώσης και της κουλτούρας βλ. Elias 1991.

9. Κυρίως Bloor 1976. Barnes 1974.

10. Αυτό ισχύει και για θεωρίες που εκ πρώτης όψεως καταγγέλλουν τους ελέγχους που προωθούνται στο όνομα της γνώσης περί ανθρώπου, όπως αυτή του Φουκό.

γνώσης και σύμπτωση γνώσης και οντολογίας στην επαναστατική πράξη, αντίστοιχα). Με τη διαφορά ότι η διαλεκτική, είτε ταυτισμένη με την «εργαλειακή» εφαρμογή της είτε με τη διαφυγή της στο νορματιβισμό προκειμένου να διασωθεί από τις πραξιακές της εκτροπές, βγήκε εκτός των μεταψυχροπολεμικών δρωμένων.

I Από την πόλωση στον τρίτο δρόμο

Αθροίσματα ατόμων και κοινωνικές τάξεις σε ένα μεταβαλλόμενο τοπίο
Για όλες τις εκδοχές του θετικισμού στις κοινωνικές επιστήμες, η αντιστοιχία κόσμου και νόησης παραμένει πρωτίστως λογικό θέμα και αφορά στη δημιουργία μιας καθαρής και αμόλυντης εννοιακής γλώσσας κατά τα πρότυπα της φυσικής επιστήμης¹¹. Στο πλαίσιο του θετικισμού της ύστερης ψυχροπολεμικής και της μεταψυχροπολεμικής περιόδου κυριαρχεί ο μεθοδολογικός ατομισμός, δηλαδή η μεθοδολογική στάση σύμφωνα με την οποία η μόνη έγκυρη εξήγηση θεωρείται αυτή που συγκροτείται στο επίπεδο του ατόμου και της συνένωσης ατομικών δράσεων. Ο θετικισμός δεν συνιστά όμως ένα ενιαίο θεωρητικό ρεύμα κατά τη διάρκεια της τελευταίας εικοσαετίας. Ταλαντεύεται μεταξύ μιας ατομιστικής ανθρωπολογίας και ενός μετριοπαθούς ατομισμού.

Η πρώτη τάση, μέσω κυρίως των θεωριών έλλογης δράσης, έλλογης επιλογής και ανταλλαγής, παρέμεινε σε μια σταθερή θέση, διεκδικώντας πάντα την οικουμενικότητα και το ρεαλισμό της αξιολογικής ορθολογικότητας στο όνομα της συνεπειοκρατίας¹², χωρίς να διαχωρίζει την αξιολογική από την εργαλειακή ορθολογικότητα. Η δεύτερη ακολουθεί μια πιο μετριοπαθή στάση που την οδηγεί σε μια συζήτηση για την προάσπιση του ατομισμού στο πλαίσιο της νέας —και καθαρά πολιτισμικής— αντίθεσης και, άρα, στην αναλυτική διάσταση των αξιολογικών κρίσεων¹³, ήτοι στο σχετικό διαχωρισμό εργαλειακής και αξιολογικής ορθολογικότητας. Αναγνωρίζοντας ωστόσο το άτομο —και το «σεβασμό του ατόμου»— ως την υπέρτατη αξία όλων των συγκαιρινών πολιτισμών προκειμένου να διαφοροποιηθεί από τον πολιτισμικό σχετικισμό, επανεισάγει τον ανθρωπολογικό ατομισμό¹⁴. Έτσι, σε μεθοδολογικό επίπεδο, τόσο η πρώτη όσο και η δεύτερη τάση, παραμένουν στην άποψη περί συνένωσης ατομικών δράσεων και, άρα, στα αθροίσματα ατόμων ως τη μόνη —έγκυρη επιστημονικά— συλλογική πραγματικότητα.

Η αναλυτική «διόρθωση» του μαρξισμού εισάγει την αποβλεπτικότητα των προσώπων, θέτοντας έτσι την ταξική συνείδηση υπό τους τρεις όρους της υποκειμενικότητας: την «αντίληψη του ταξικού περιεχομένου των γεγονότων μιας κατάστασης», τη γνώση των θεωριών για τις συνέπειες μιας δράσης και, τέλος, τις προτιμή-

11. Βλ. ενδεικτικά Boudon και Lazarsfeld 1965.

12. Βλ. Boudon 1998, 296.

13. Βλ. Boudon 1995. Βλ. επίσης Mesure 1998.

14. Boudon 2000, 337.

σεις, δηλαδή το βαθμό που οι συνέπειες αξιολογούνται ως επιθυμητές από ένα πρόσωπο¹⁵. Αυτό ωστόσο, αντί να εξωραΐζει τη θεωρία κοινωνικών τάξεων, τη διαλύει, διότι η μόνη οντολογική αλήθεια παραμένει το άτομο, ενώ οι τάξεις γίνονται αντιληπτές ως συνενώσεις ατόμων που υποτίθεται ότι γνωρίζουν τα κίνητρα και τις συνέπειες των δράσεών τους.

Αν εξαιρέσει κανείς την προσπάθεια αναλυτικής ανασυγκρότησης της μαρξιστικής θεωρίας —ως επίσης ενός «τρίτου δρόμου»— που προκύπτει από τη σύνθεσή της με τον μεθοδολογικό ατομικισμό και εντάσσεται στην ευρύτερη περιοχή του θετικισμού, το πρόβλημα στο μαρξισμό αφορά κυρίως τη συνείδηση και το διαχωρισμό γνώσης και ιδεολογίας, δηλαδή τη σχέση υποδομής και υπερδομής. Εδώ, ενώ η διαλεκτική αποτελεί τη μέθοδο σύνδεσης πραγματικού και νοητικού, οι απόψεις διαφέρουν από τον τρόπο που επιλέγεται να τεθεί το ζήτημα της κοινωνικής οντολογίας. Η δομική απάντηση (Althusser και Balibar 1968) προκρίνει την αντιστοιχία, ενώ άλλες απαντήσεις που εγγράφονται στη γραμμή Λούκατς προκρίνουν τη δομική ομολογία (κυρίως Goldmann 1959 και Williams 1977). Στην πρώτη περίπτωση και με δεδομένη την οντολογική σταθερότητα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, η οποία υποτίθεται ότι άπαξ και διαπαντός αποτυπώθηκε και εννοιοποιήθηκε στο *Κεφάλαιο*, το βάρος δίνεται στην αποκάλυψη των μεταμορφώσεων της κυρίαρχης ιδεολογίας, και η μαρξιστική φιλοσοφία ανακηρύσσεται σε ύπατο κριτή του διαχωρισμού αλήθειας και ψεύδους (Althusser 1977). Στη δεύτερη περίπτωση αμφισβητείται η οντολογική σταθερότητα και προκρίνεται η άποψη της δομικής ομολογίας, δηλαδή του παράλληλου μετασχηματισμού κοινωνικής οντολογίας και σχημάτων σκέψης. Εδώ ουσιαστικά επισημαίνεται ο αύξων ρόλος του «διανοητικού προλεταριάτου», που δημιουργείται από την ανάπτυξη της κουλτούρας και της επικοινωνίας, στη διαδικασία διαμόρφωσης επαναστατικής συνείδησης. Οι «δομές αίσθησης» του Γουίλιαμς (1977) ουσιαστικά υπερθεματίζουν το ρόλο των φορέων της γνώσης —ή γενικότερα της κουλτούρας— και της διάχυσής της στο εσωτερικό της κοινωνίας μαζικής κατανάλωσης.

Πάντως, ανεξάρτητα από την υποκειμενική ή την αντικειμενική δραστηριοποίηση της διαλεκτικής, η κατάρρευση του θεσμικού οικοδομήματος που δημιουργήθηκε υπό την προβληματική της πάλης των τάξεων συνεχίζεται, χωρίς να βρίσκεται δραστηρικός τρόπος έστω και της επιβράδυνσης των ρυθμών κατεδάφισής του.

Εάν στο χώρο των υποκειμενικών τάσεων του μαρξισμού αρχίζει να τονίζεται ο ρόλος της διανόησης, και γενικότερα των νέων στρωμάτων που ζουν από και για την κουλτούρα και την επικοινωνία, στη διαλεκτική σύνδεση πραγματικού και νοητικού, δηλαδή η τροποποίηση της ταξινόμησης¹⁶ που θεμελιώνεται στη θεωρία αξίας-υπερξίας στο Πρώτο Βιβλίο του *Κεφαλαίου* διά της διεύθυνσης των ορίων της προς τη μεριά της διανόησης, οι ενδιάμεσες κριτικές τάσεις μεταμορφώνουν αυτήν την άποψη

15. Wright 1997, 382-7.

16. Με την έννοια του Berstein 1989.

σε διελκυστίνδα. Σε τούτο το πλαίσιο παραχώρησης πρωτείου στη θεσμική περιοχί που καλύπτει η γνώση του κοινωνικού ως προς την αντιστοίχιση πραγματικού και νοητικού, ο ρόλος της πολιτικής ταλαντεύεται μεταξύ υποβάθμισης και εξαφάνισης και τούτο, παραδόξως, μέσα από την πολιτικοποίηση των πάντων.

Προς αναζήτηση τρίτου δρόμου

Αν εξαιρέσει κανείς τον αναλυτικό «μαρξισμό», τον οποίο εξετάσαμε συνοπτικά παραπάνω και για τον οποίο η αντιστοιχία κόσμου και νόησης παραμένει πρωτίστως λογικό θέμα και αφορά στη δημιουργία μιας καθαρής και αμόλυντης εννοιακής γλώσσας κατά τα πρότυπα της φυσικής επιστήμης, τα υπόλοιπα ρεύματα που δημιουργήθηκαν ανάμεσα στο θετικισμό και το μαρξισμό, ταλαντεύτηκαν μεταξύ του σχετικισμού και του επιστημονισμού, χωρίς ωστόσο να παύουν να υπερθεματίζουν το ρόλο της δικιάς τους συνεισφοράς στην αποκατάσταση των σχέσεων πραγματικού και νοητικού.

Η απαξίωση της πολιτικής οδηγεί στη διατύπωση αξιώσεων ισχύος στο όνομα της γνώσης, προσπάθεια η οποία ταυτίζεται με τη διατύπωση θεωριών —ουσιαστικά νέων φιλοσοφικών συστημάτων— που προσπαθούν να φανταστούν την ευτυχή έκβαση της ανθρώπινης περιπέτειας κατά τις αρχές του δικού τους δοκού. Συνολικά, η απαξίωση του πολιτικού διά της παραχώρησης πρωτείου στο βολονταρισμό των φορέων της γνώσης (είτε ο βολονταρισμός εδράζεται επί μιας φιλοσοφίας της απόβλεψης είτε επί μιας φιλοσοφίας της προδιάθεσης ως προς το είναι-μαζί-στον-κόσμο) οδηγεί τις ενδιαμέσες τάσεις των κοινωνικών επιστημών προς κοινωνικές θεωρίες που αλλάζουν άρδην —και εντελώς νομιναλιστικά— την κοινωνική οντολογία στο όνομα μιας πίστης: αυτής που συναρτά την αλλαγή του κόσμου με την αλλαγή των λέξεων με τις οποίες προσλαμβάνεται αυτός ο κόσμος.

Εδώ δεν θα μπω σε μια συζήτηση περί «μεθόδου ως συμπεριφοράς» και η οποία συμπυκνώνεται στην έννοια της αναστοχαστικότητας¹⁷. Θα περιοριστώ στην αδρή σκιαγράφιση κάποιων πολύ γενικών προϋποθέσεων του αιτήματος περί σύνδεσης της αναδιατυπωμένης κοινωνικής οντολογίας με τις κατηγορίες της σκέψης. Με άλλα λόγια, θα περιοριστώ στο να παρουσιάσω πώς ορισμένες ενδιαμέσες τάσεις οδηγούνται προς τις νέες τους θεωρίες, οι οποίες εκχωρούν στις ίδιες την αρμοδιότητα ορισμού του κοινωνικού κόσμου, έχοντας εν τω μεταξύ στηρίξει τούτη την αρμοδιότητα στην αναστοχαστικότητα. Το στήριγμα δηλαδή βρίσκεται στην άποψη ότι η όποια αναντιστοιχία δημιουργήθηκε μεταξύ πραγματικού και νοητικού οφείλεται σε προηγούμενες αδυναμίες του πνεύματος να κατασκευάσει συλλογικές οντότητες στη βάση της βιωματικής εμπειρίας των ανθρώπων. Δεν συμφωνώ με την προηγούμενη άποψη και στόχος μου είναι να εκθέσω τις αδυναμίες της. Θα προσπαθήσω να σκιαγραφήσω τη διαφωνία μου εξετάζοντας πώς προσλαμβάνουν κάποιες από τις

¹⁷ Αυτό το θέμα το εξετάζω διεξοδικά σε υπό δημοσίευση μελέτη με τίτλο «Η αναστοχαστικότητα ως στρατηγική διάσπασης ταξινομητικών ορίων και τα όριά της» (Γεωργούλας 2003β).

συγκαιρινές κοινωνικές θεωρίες που δημιουργήθηκαν μεταξύ του θετικισμού και του μαρξισμού ή ως προέκταση του δομισμού και της υπερβατικής φαινομενολογίας, τις σχέσεις τους με τον κοινωνικό κόσμο και την πολιτική.

Οι περισσότερες από τις προαναφερθείσες τάσεις έλκουν την καταγωγή τους σε μια διάθεση και/ή πρόθεση ξεπεράσματος ή διπλής υπέρβασης τόσο παλιών αντιθέσεων ή πλασματικών διχοτομιών που από τη φιλοσοφική γνωσιοθεωρία μεταφέρονται διά της επιστημολογίας προς τις κοινωνικές επιστήμες κατά την πρώτη ψυχροπολεμική περίοδο (δηλαδή κατά το μεσοπόλεμο)¹⁸, όσο και μιας εξελικτικής φιλοσοφίας της ιστορίας, η οποία εμφανίζεται σε δύο εκδοχές που ταυτίζονται με τις δύο υπερδυνάμεις της δεύτερης ψυχροπολεμικής περιόδου (κομμουνισμός και εκσυγχρονισμός)¹⁹. Αυτή η προσπάθεια υπέρβασης ταυτίζεται μεθοδολογικά με το δομισμό και τη φαινομενολογία. Κατά τις δεκαετίες 1960-1970 σε τούτη τη βάση δημιουργούνται πολλές συνθέσεις με κοινή ιδεολογική και/ή επιστημολογική κατεύθυνση, καθώς όλες εμφανίζονται ως «τρίτος δρόμος». Για παράδειγμα, άλλοτε προτείνεται η σύνθεση διαλεκτικής και ερμηνευτικής ενάντια στο θετικισμό, άλλοτε προτείνεται η διπλή υπέρβαση δομισμού και φαινομενολογίας, ενώ παράλληλα η τελευταία, ως τρίτος δρόμος ανάμεσα σε ρεαλισμό και ιδεαλισμό, διαχέεται με γοργούς ρυθμούς στις κοινότητες των κοινωνικών επιστημόνων της Δυτικής Ευρώπης (μπολιασμένη με τον υπαρξισμό) και της Βόρειας Αμερικής (μπολιασμένη με τον ντόπιο πραγματισμό). Άλλοτε πάλι δραστηριοποιείται η βιτγκενσταϊνική κριτική στο θετικισμό, προκειμένου να ασκηθεί συνολικότερη κριτική στον εθνοκεντρισμό των κοινωνικών επιστημών. Είναι κυρίως από αυτές τις τάσεις που δημιουργούνται οι νέες συλλογικές οντότητες της τελευταίας εικοσαετίας. Παρά τις διαφορές τους, ο κοινός παρονομαστής είναι η απαξίωση των δύο εκδοχών της σύγχρονης πολιτικής ιδεολογίας, οι οποίες είχαν τον πυρήνα τους στο άτομο και στις κοινωνικές τάξεις και κατηγορήθηκαν ως μια νέα μεταφυσική. Οι κατήγοροι ωστόσο της πολιτικής ιδεολογίας και, κατ' επέκταση των πολιτικών κομμάτων, δημιουργούν ακόμη πιο ευφάνταστες υπερβατολογίες. Σε ό,τι ακολουθεί θα περιοριστώ στην εξέταση τριών κονστρουκτιβιστικών προτάσεων, οι οποίες εμφανίζουν επί σκηνής νέες συλλογικές οντότητες.

II

Ο τρίτος δρόμος των κονστρουκτιβισμών

Οι ταυτότητες του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού

Η ιδέα της ταυτότητας προέρχεται κυρίως από το χώρο της φαινομενολογίας και είχε ήδη διαγράψει μια λαμπρή τροχιά στην πολιτισμική ανθρωπολογία της Βόρειας Αμερικής, ως κυρίως εθνικός χαρακτήρας ή προσωπικότητα βάσης, πριν διαχυθεί με

18. Latour 1996

19. Elias, 1997, 1: Εισαγωγή.

απίστευτους ρυθμούς στο σύνολο των κοινωνικών επιστημών κατά την τελευταία εικοσαετία. Η πρόιμη μεταπολεμική περίοδος χαρακτηρίζεται από το «θρίαμβο της υποκειμενικότητας», αλλά «οι εμμονές στην υποκειμενικότητα, οι προσπάθειες να δοθεί αξία στο υποκείμενο δεν καταλήγουν σε μια οχύρωση του εαυτού, αλλά στην αποδοχή μιας υπερβατικής πραγματικότητας που η ίδια είναι το υποκείμενο» (Bréhier 1950, 114). Η προηγούμενη παρατήρηση ισχύει εν πολλοίς και για τις τάσεις του υποκειμενισμού της τελευταίας εικοσαετίας, τάσεις που ανακήρυξαν τόσο τις διάφορες πειθαρχίες των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών, όσο και την ταυτότητα γενικά, σε υπερβατικές πραγματικότητες. Εδώ δεν μπορώ να μπω σε μια συνολική παρουσίαση των διαφόρων αποχρώσεων που δημιουργούνται στο εσωτερικό αυτών των ρευμάτων που συνταράσσουν ακόμη τον κόσμο²⁰. Θα περιοριστώ σε μια συνοπτική παρουσίαση του βασικού σχήματος, το οποίο νομίζω ότι συναντάται σε όλα τα ρεύματα που αναγνωρίζουν τον εαυτό τους υπό τη σκέπη της ταυτότητας. Αυτό το σχήμα έχει δύο πλευρές: η πρώτη αφορά την κάθε «πειθαρχία» των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών, η δεύτερη τον κοινωνικό κόσμο.

Αυτές οι τάσεις, ασκώντας κριτική στην κυριαρχία του λόγου (ουσιαστικά στον υποτιθέμενο ολοπαγή χαρακτήρα του ορθολογισμού) και προσάπτοντας στον τελευταίο εθνοκεντρισμό, αιτούνται την αυτονομία του πεδίου των ερμηνειών έκαστης πειθαρχίας. Έχοντας πάρει τη «γλωσσική στροφή» και δεχθεί την άποψη ότι ο κόσμος φτιάχνεται με τις λέξεις —ή εν πάση περιπτώσει ότι το νόημα βρίσκεται μέσα στις τελευταίες— επιχειρούν μέσα από την κειμενικοποίηση του κόσμου, όπως αυτή έχει συσσωρευτεί στην ιστορία της κάθε πειθαρχίας, τον υποτιθέμενο μετασχηματισμό του. Η κριτική ωστόσο στον υποτιθέμενο εθνοκεντρισμό τις οδηγεί σε έναν παλιό ιδεαλισμό, καθώς αναγορεύουν έκαστη πειθαρχία σε υπερβατική υποκειμενικότητα. Από την άλλη αναγορεύουν σε υπερβατικές υποκειμενικότητες τις ομάδες του κοινωνικού κόσμου, οι οποίες κατασκευάζονται με τα πλέον ετερόκλητα κριτήρια: φύλο, εθνότητα, χρώμα, επάγγελμα, ερωτικές προτιμήσεις, τόπο, εθνικότητα, θρησκεία, αισθητική, ηλικία, μειονέκτημα, κλπ²¹. Αυτό διότι δεν μπορούν να θεμελιώσουν πουθενά (πλην ίσως επί του σώματος ή της «σωματοπραγματικότητας» [corporeality]²²) τις συλλογικές οντότητες —ή καλύτερα τα συλλογικά πρόσωπα— που κατασκευάζουν με τα προηγούμενα κριτήρια και τις συνδέουν άμεσα με την αναφορικότητα, δηλαδή με τις διάφορες αρνητικές σημασίες ή αναπαραστάσεις που ενδημούν στο χώρο των πολιτισμικών σχημάτων ή σχημάτων σκέψης. Με αυτόν τον τρόπο ουσιοποιούν την κάθε κατασκευασμένη ομάδα και, προκειμένου να αποκαταστήσουν τις βλάβες που προκάλεσε ο ολοπαγής ορθολογισμός, ταυτίζουν την αυτοα-

20. Για την παρουσίαση ενός μέρους του φάσματος βλ. Aronowitz 1992. Για μια συνοπτική και κριτική παρουσίαση ορισμένων αποτελεσμάτων της «πολιτικής των ταυτοτήτων» στις ΗΠΑ βλ. Brubaker 2001.

21. Ας σημειωθεί η συμμετρία που υπάρχει μεταξύ αυτών των τάσεων και του μεθοδολογικού ατομισμού ως προς τις «συλλογικές οντότητες», χωρίς πάντως να παραγνωρίζεται και η κύρια διαφορά: εδώ η υπερβατική υποκειμενικότητα έλκει το πνεύμα προς αυτήν, εκεί ο ατομικός υπολογισμός ωθεί προς συνενώσεις.

22. Βλ. Schatski και Natter 1996, 5-14.

ναφορικότητα της πειθαρχίας τους με την αναφορικότητα της ομάδας. Έτσι εκχωρούν ως αρμοδιότητα στον εαυτό τους την αποκάλυψη των αυθαιρέτων επί των οποίων κατασκευάζεται η κυριαρχία και τροποποιούν την πολιτική, καθώς εμφανίζονται ως οι εκπρόσωποι των ομάδων²³.

Εδώ φαίνεται να είναι ιδιαίτερα επίκαιρος ο τρόπος που ο Λούκατς αντιμετωπίζει τη φαινομενολογία. Από τη στιγμή που το κάθε τι —ακόμα και οι φανταστικές οντότητες όπως ο διάβολος— μπορεί να μελετηθεί διά της αναφορικότητάς του, βάζοντας κανείς προσωρινά σε παρένθεση το πρόβλημα της ύπαρξής του, τότε «όταν η φαινομενολογική ανάλυση του διαβόλου τελειώσει, δεν μας μένει παρά να σβήσουμε την παρένθεση και να ο διάβολος ξεπροβάλλει μπροστά μας» (Lukacs 1982, 16). Ακριβώς το ίδιο ισχύει και για τις οντότητες που τοποθετήθηκαν υπό τη σκέπη του όρου ταυτότητα, αλλά και τη σύνδεσή τους με τις διάφορες πειθαρχίες της κοινωνικής επιστήμης. Κι εδώ η παρένθεση σβήνει και η δίνη της αυτο-αναφορικότητας και της αναφορικότητας βυθίζει αυτές τις τάσεις στην άβυσσο μιας ουσιοκρατίας της ταυτότητας και την πολιτική σε κατακερματισμένα προ-νεωτερικά μορφώματα και, τούτο, σε πλανητικό πλέον επίπεδο. Έτσι ωστόσο γίνεται φανερό ότι η όποια προσπάθεια παραγωγίζει τις συνθήκες, τις σχέσεις και τους θεσμούς που την κατέστησαν δυνατή και κατασκευάζει συλλογικές οντότητες· κλεισμένη στην αναφορικότητα των σημασιολογικών συστημάτων, ανατρέπει τους στόχους που θέτει προγραμματικά. Στην προκειμένη περίπτωση, την εύρεση ενός τρίτου δρόμου προκειμένου να ξεπεραστεί η ψυχοπολεμική πόλωση, προϋπόθεση της οποίας θεωρήθηκε η αυτονομία της γνώσης. Έτσι, όταν έσβησε η παρένθεση, έμειναν οι ταυτότητες ως πραγματικές υποστάσεις να ερίζουν αυτονομημένες από την υποτιθέμενη αυτόνομη διάνοηση που παρακολουθεί αμήχανη πλέον την αρένα των ανεξέλεγκτων συγκρούσεων. Εδώ, ένα πρόβλημα της Βόρειας Αμερικής μετατρέπεται σε πρόβλημα ολόκληρου του πλανήτη.

Τα κοινωνικά πεδία του δομικού κονστρουκτιβισμού

Σχεδόν παράλληλα δημιουργείται το πρόγραμμα σύνδεσης δομισμού και φαινομενολογίας, γνωστό με το όνομα δομικός κονστρουκτιβισμός. Κι αυτό το πρόγραμμα, το οποίο στηρίζεται στην επιστημολογία Μπασελάρ περί επιστημονικής ρήξης και διπλής υπέρβασης των επιστημολογικών ζευγμάτων, περνά μέσα από διάφορες φάσεις και πάντως όχι γραμμικά. Κατά την πρώτη φάση, τη δεκαετία 1960, της οποίας τα οντολογικά θεμέλια είναι οι κοινωνικές τάξεις σε μια σύνθετη —μαρξοβεμπεριανή— εκδοχή, το κύριο βάρος δίνεται στη μελέτη της κουλτούρας με επίκεντρο τη νέα μεσαία τάξη που δημιουργείται από την επέκταση της εκπαίδευσης και της πολιτισμικής βιομηχανίας, αλλά και τους τρόπους κοινωνικής αναπαραγωγής και μετασχηματι-

23. Είναι ενδεικτικός ο αναστοχασμός στον οποίο υποβάλλουν την τροχιά τους δύο πρώην μαρξιστές ακαδημαϊκοί, ένας ομοφυλόφιλος άνδρας και μια γυναίκα, προκειμένου να δείξουν την καταπίεση που έννοιωθαν στο χώρο του μαρξισμού και να αιτιολογήσουν έτσι τη στροφή τους προς το «μεταμοντερνισμό»· βλ. σχετικά Seidman και Nicholson 1995.

σμού της κυρίαρχης ιδεολογίας²⁴. Σε μια προσπάθεια διεύρυνσης του υλισμού, δημιουργούνται οι έννοιες του *habitus* και του πολιτισμικού κεφαλαίου. Αφού η φαινομενολογική προέλευση έννοια του *habitus*, ως «σταθερών συστημάτων προδιαθέσεων των φορέων» ή ως ταυτόχρονα «δομημένων και δομωσών δομών», σφυρηλατείται μέσα από τη μελέτη παραδοσιακών κοινωνιών, στη συνέχεια η χρήση της γενικεύεται²⁵. Η σχεσιακή έννοια του πολιτισμικού κεφαλαίου δημιουργείται προκειμένου να διερευνηθεί η κοινωνική αναπαραγωγή και να καταδειχτεί, σε αντίθεση με τη θεωρούμενη ως μηχανιστική θεωρία αντιστοιχίας του Αλτουσέρ, ότι αυτή η αναπαραγωγή οφείλεται στη νομιμοποίηση της κυρίαρχης ιδεολογίας από τους εκπαιδευτικούς θεσμούς. Εδώ ακριβώς δραστηριοποιείται η θεωρία ταξινομήσεων του Ντυρκάιμ, προκειμένου να καταδειχτεί ότι οι κοινωνικές κατατάξεις μετασχηματίζονται από τους εκπαιδευτικούς θεσμούς, χάρη στην αυτονομία των τελευταίων, σε συμβολικές κατατάξεις αποκρύπτοντας ταυτόχρονα τη σχέση δύναμης που τις στηρίζει. Συνεπώς, οι σχέσεις μεταξύ κοινωνικού και νοητικού είναι σχέσεις δομικής ομολογίας²⁶. Το ίδιο σχήμα, πριν εγκαταλειφθεί η κοινωνική οντολογία που το στηρίζει, χρησιμοποιείται για την ανάλυση του κοινωνικού χώρου συνολικά (Bourdieu 1979).

Αφού οριστικοποιηθεί η «γλωσσική στροφή» και προταθεί ότι οι τάξεις είναι κατασκευές που έχουν διαμορφώσει μια ελλιπή αντίληψη του κοινωνικού κόσμου και της πολιτικής²⁷, η προοπτική της κριτικής της κυριαρχίας εντάσσεται σε μια νέα θεωρία, σε αυτήν των «κοινωνικών πεδίων». Αυτή η επεξεργασία καταλήγει σε ένα φιλοσοφικό σύστημα, δηλαδή σε μία νέα κοινωνική οντολογία και γνωσιοθεωρία, ενώ ταυτόχρονα αρχίζει να διατυπώνεται και το αίτημα περί αυτονομίας των τελευταίων²⁸. Σε γενικές γραμμές πρόκειται για τη μετάθεση της προηγούμενης θεωρίας, μετά την ταξική της αποκάθαρση, στους «μικρόκοσμους», οι οποίοι παράγουν τις νοητικές κατηγορίες διά των οποίων η κοινωνία σκέφτεται τον εαυτό της. Εδώ, προκειμένου να κατασκευαστούν τα «πεδία», τίθενται ορισμένα κριτήρια που αφορούν περισσότερο το πώς θα έπρεπε να ιδωθούν αυτοί οι «μικρόκοσμοι» που κατοικούνται από τις ελίτ. Τα κριτήρια προκύπτουν μέσα από μια σειρά αντιθέσεων, δάνειο πάλι από τις αντιδιαλεκτικές αντινομίες του δομισμού, που —υποτίθεται πως— δημιουργούνται γύρω από τον επιμερισμό ενός «ειδολογικού κεφαλαίου» (νέοι-κατεστημένοι, κυρίαρχοι-κυριαρχούμενοι, αιρετικοί ή ετεροδόξοι-ορθόδοξοι) και που οδηγεί στη διατύπωση μιας πολεμικής πρότασης, αλλά τώρα σε ένα εντελώς διαφο-

24. Ένα πρώτο σχέδιασμα της νέας θεωρίας των τάξεων παρουσιάζεται στο Bourdieu 1966. Οι κυριότεροι σταθμοί, Bourdieu και Passeron 1964, 1970.

25. Βλ. κυρίως Bourdieu 1972. Οι αντιρρήσεις για την ισχύ της έννοιας, ακόμη και σε «παραδοσιακές» κοινωνίες, είναι πάρα πολλές και δεν προέρχονται μόνο από αντίπαλους του δομικού κονστρουκτιβισμού. Βλ. ενδεικτικά Vernier 2001, 331-332.

26. Βλ. κυρίως Bourdieu και Boltanski 1975.

27. Αντίστοιχα, Bourdieu 1982 και 1984.

28. Ας σημειωθούν οι αναλογίες των αιτημάτων περί αυτονομίας των «πεδίων», περί «αυτο-αναφορικότητας» της «γλωσσικής στροφής» και περί «αναστοχαστικότητας» του φιλοσοφικού ιδεαλισμού.

ρετικό οντολογικό υπόβαθρο. Ωστόσο, τα «ειδολογικά κεφάλαια» που προκύπτουν από τη σύγχρονη διαφοροποίηση είναι άπειρα σε εθνικό επίπεδο, πόσο μάλλον σε διεθνές. Για παράδειγμα, το «φιλολογικό πεδίο» βρίσκεται μέσα στο «πεδίο» των ανθρωπιστικών επιστημών και μέσα στο ευρύτερο επιστημονικό, ενώ μέσα του ενυπάρχουν αυτά των επιμέρους γλώσσων, των λογοτεχνιών, της γλωσσολογίας, κλπ., και τα οποία υπάρχουν σε έκαστη από τις διάφορες κρατικές οντότητες. Ακόμη κι αν υποθέσουμε ότι τα αποτελέσματα της δράσης όλων των προηγούμενων πεδίων είναι κοινά παγκοσμίως —που δεν είναι— η «φρακταλοποίηση» του κοινωνικού κόσμου που επιβάλλει η θεωρία, καθώς προϋποθέτει ότι η ίδια δομή υπάρχει σε όλους τους σχηματισμούς αυτού του πλέγματος, δεν έχει καμία σχέση με την πραγματικότητα ή, καλύτερα, κατακερματίζει σε τέτοιο βαθμό τη διαχείρισή της, ώστε καθίσταται αδύνατη η όποια ενιαία, συναφής και πολεμική ταυτόχρονα, πρόσληψή της. Αντίθετα, πρόκειται για μια κατασκευή η οποία φιλοδοξεί να επιβάλει την πρόσληψη της πραγματικότητας σύμφωνα με τις δικές της αρχές. Οι νέες συλλογικές οντότητες θα γίνουν πραγματικότητα, εάν οι φορείς τους το πιστέψουν.

Επιπλέον, τα προηγούμενα συνοδεύονται και από μία πιο άμεσα πολιτική πρόταση. Ως αυτοί που προκαλούν το μετασχηματισμό των κατηγοριών σκέψης και κατά συνέπεια την αλλαγή του κοινωνικού κόσμου, θεωρούνται οι «αιρετικοί» των «πεδίων»²⁹ και αυτοί που κάνουν «πραγματική τέχνη, επιστήμη, κ.λπ.» είναι αυτοί που κάνουν «τέχνη για την τέχνη, επιστήμη για την επιστήμη, κ.λπ.» κι όχι στρατευμένη στο πλευρό της μιας ή της άλλης κοινωνικής τάξης³⁰. Επομένως οφείλουν να διεκδικήσουν την αυτονομία τους προκειμένου η ιεραρχία τους να εξαρτάται από τα μέλη του «πεδίου» κι όχι από παράγοντες εκτός «πεδίου». Η κατάκτηση της αυτονομίας θα παράσχει τη δυνατότητα ώστε να επιβάλουν τις δικές τους αρχές θέασης, οι οποίες υποτίθεται πως στηρίζονται στη γνώση, και τούτο θα συμβάλει στην πραγματική αλλαγή του κοινωνικού κόσμου³¹. Σε κάθε περίπτωση, πρόκειται για μικρο-χώρους που προκύπτουν από τη σύγχρονη διαφοροποίηση· το κύριο χαρακτηριστικό τους είναι η κατοχή μεγάλου όγκου «συμβολικού κεφαλαίου», κάτι που τους διαφοροποιεί από τους «κοινούς θνητούς», αλλά και από τις οικονομικές ελίτ. Μέσα από την προηγούμενη όπτική, εκείνοι που θα υποκαταστήσουν τις σχέσεις μεταξύ κοινωνικών δομών (δηλαδή πραγματικότητας) και νοητικών δομών (δηλαδή συνείδησης της πραγματικότητας), μεταξύ κοινωνικών κατηγοριών και κατηγοριών της σκέψης, είναι οι «αιρετικοί», εφόσον βέβαια συνειδητοποιήσουν τα αποτελέσματα της θεωρίας πεδίων, δηλαδή τον ιστορικό τους ρόλο που είναι προδιαγραμμένος στα *habitus* και στις θέσεις τους.

Εδώ ωστόσο από το κνήγι της πολιτικής ιδεολογίας, είτε αυτής που είχε στο επίκεντρό της το άτομο είτε κυρίως αυτής που είχε τις κοινωνικές τάξεις, ως τρόπον

29. Πάντως τα πραγματολογικά δεδομένα του Κόλινς (Collins 1998) διαψεύδουν αυτήν την άποψη.

30. Κυρίως Bourdieu 1992.

31. Είναι το μοτίβο το οποίο διαπερνά το τελευταίο βιβλίο του Bourdieu 2002.

τινά νέας μεταφυσικής, προκύπτει μια νέα υπερβατολογία που δεν διαφέρει και πολύ από τις προηγούμενες που εξετάσαμε με πιο συνοπτικό τρόπο. Αφού η επιστήμη ανακηρυχθεί σε «συλλογική συνείδηση» και τα πεδία σε διαχειριστές της «υπερβατικής αλήθειας»³², δεν μένει στους κατόχους συμβολικού κεφαλαίου, δηλαδή στους επαΐοντες, παρά να γίνουν οι διαχειριστές του θεσμού που εκφράζει την «ψυχή» της κοινωνίας, δηλαδή του κράτους, προκειμένου να ορίσουν κατά βούληση, δηλαδή στο όνομα της αλήθειας, τα ονόματα και τις λειτουργίες του σώματος, δηλαδή την κοινωνία³³.

Οι «κοινοί κόσμοι» του νεο-πραγματισμού

Εάν στην προηγούμενη περίπτωση η υπερβατολογία της γνώσης οδήγησε σε μετασχηματισμούς της κοινωνικής οντολογίας, ο νεο-πραγματισμός ταυτίζει πλήρως τις τρεις διαστάσεις — την ηθική, τη γνωσιολογική και την οντολογική —, προκειμένου να κατασκευάσει ένα καινούργιο σύστημα μέσα στο οποίο επιχειρεί να συμφιλιάσει πρόσωπα και πράγματα, τα οποία υποτίθεται ότι έφεραν σε αντίθεση οι κυρίαρχες φιλοσοφίες του σύγχρονου κόσμου³⁴.

Νομίζω ότι αξίζει ο κόπος να παρατεθούν οι λέξεις με τις οποίες ανοίγει αυτό το πρόγραμμα: «Οι αναγνώστες αυτού του βιβλίου θα νοιώσουν πιθανόν κάποια ενόχληση μη συναντώντας στις σελίδες που ακολουθούν τα όντα με τα οποία είναι εξοικειωμένοι. Καθόλου ομάδες, κοινωνικές τάξεις, εργάτες, στελέχη, νέους, γυναίκες, ψηφοφόρους, κλπ., στα οποία μας συνήθισαν οι κοινωνικές επιστήμες [...] Καθόλου επίσης εκείνα τα χωρίς ποιότητες πρόσωπα που η οικονομία ονομάζει άτομα [...] Καθόλου ακόμη από αυτά τα συλλογικά πρόσωπα [...] που οι πιο λογοτεχνικές μορφές της κοινωνιολογίας, ιστορίας και ανθρωπολογίας μεταφέρουν στο χώρο της επιστημονικής γνώσης [...] Φτωχό σε ομάδες, άτομα ή συλλογικά πρόσωπα, τούτο το βιβλίο πλημμυρίζει από μια πολλαπλότητα άλλων όντων, άλλοτε ανθρωπίνων όντων άλλοτε πραγμάτων, τα οποία ποτέ δεν εμφανίζονται χωρίς ταυτόχρονα να χαρακτηριστεί η κατάσταση μέσα στην οποία παρεμβαίνουν. Είναι η σχέση ανάμεσα σε καταστάσεις- πρόσωπα και σε καταστάσεις- πράγματα [...] που αποτελεί το αντικείμενο αυτού του βιβλίου» (Boltanski και Thévenot 1991, 11).

Για ποιους ωστόσο λόγους κρίνεται απαραίτητη η αλλαγή της κοινωνικής οντολογίας; Οι λόγοι είναι τόσο γνωσιοθεωρητικοί όσο και ηθικοί, επίπεδα τα οποία εξάλλου είναι πλήρως εναγκαλισμένα σε τούτη την τάση (Latour 2000 [1991], 87-148). Για την ακρίβεια είναι η αρχή της αναστοχαστικότητας, η οποία οδηγείται από την αντι-αντισχετικιστική εκδοχή του «ισχυρού προγράμματος»³⁵ σε μια πιο πραγματιστική. Εάν οι υποστηρικτές του «ισχυρού προγράμματος» περιορίζονταν στο να δημιουργήσουν συμμετρία ανάμεσα στις διάφορες μορφές γνώσης, εδώ η συμμετρία δημιουργείται ανάμεσα στον κοινωνικό κόσμο και την επιστήμη διά των

32. Bourdieu 2002, 164.

33. Bourdieu 1997, 283-8 και κυρίως 288.

34. Βλ. κυρίως Latour 1991, 2000. Boltanski και Thévenot 1991.

35. Βλ. κυρίως Bloor 1976. Barnes 1974.

αντικειμένων που παράγει η τελευταία και διαχέονται στον κοινωνικό κόσμο. Συνεπώς, υιοθετείται μια αρχή αναστοχαστικότητας που θυμίζει τη «διττή ερμηνευτική»³⁶, αλλά παραχωρεί ακόμη περισσότερη δύναμη στην επιστήμη και το ρόλο της. Τούτη η αρχή εφαρμόζεται τόσο στο επίπεδο της επιστήμης όσο και στο επίπεδο του προσώπου (Boltanski και Thévenot 1991).

Η επιστήμη βρίσκεται παρούσα σε κάθε στιγμή του κοινωνικού βίου, είτε με τη μορφή πραγμάτων είτε με τη μορφή σχημάτων σκέψης. Εφόσον ο κοινωνικός κόσμος χρησιμοποιεί την επιστήμη, προκειμένου να κατανοήσει και να βελτιώσει τις συνθήκες του βίου του, η επιστήμη οφείλει να αναστοχαστεί επί του εαυτού της, δηλαδή επί όσων οντοτήτων —πραγμάτων και ιδεών— δημιούργησε και βρίσκονται μέσα στον πρώτο ως οιονεί αντικείμενα – οιονεί υποκειμένα. Εφόσον λοιπόν ο κοινωνικός κόσμος σκέφτεται τον εαυτό του διά των σχημάτων που του παραχωρεί η κοινωνική επιστήμη, η τελευταία, αναστοχασζόμενη επί του ρόλου της, οφείλει να το κατανοήσει προκειμένου να αποκλείσει τον κριτικισμό που οδηγεί σε διενέξεις και να υποδείξει όλες τις ειρηνικές διαδικασίες δικαιολόγησης. Ακριβώς η ίδια διαδικασία αναστοχασμού εφαρμόζεται και στο επίπεδο του προσώπου και των διαπροσωπικών σχέσεων. Καθότι οι διαδικασίες δικαιολόγησης ορίζονται από τον αναστοχασμό των διαθέσιμων στο πρόσωπο πληροφοριών τη στιγμή που κάτι πάει στραβά σε μια διαντίδραση, το πρόσωπο αντιμετωπίζει την κατάσταση με όλες τις παρελθούσες αναφορές που έχει σωρευμένες στη μνήμη του και θεωρεί προσήκουσες στην αντιμετώπιση της τωρινής κατάστασης. Σ' αυτό ακριβώς το σημείο γίνεται η σύνδεση της γνωσιοθεωρίας με την ηθική.

Αρχίζοντας από την παρατήρηση των καθημερινών διενέξεων ανάμεσα στα πρόσωπα —και στις οποίες διενέξεις πάντα συμπεριλαμβάνονται και πράγματα— (Boltanski 1990), διαπιστώνεται ότι αυτές επιλύονται κατά κανόνα μέσα από διαδικασίες αιτιολογήσεων που ακολουθούν κανόνες αποδεκτικότητας. Από εδώ εισερχόμαστε σε μια ηθική θεωρία, καθώς οι κανόνες αποδεκτικότητας συνδέονται με τις κλίμακες ισοδυναμιών που υπάρχουν ανάμεσα στα πρόσωπα και οι τελευταίες με ειδικότερες αξιολογικές κλίμακες (worth, grandeurs) που αντιστοιχούν σε καθεστώτα ισοδυναμιών, τις «πολιτείες» (cités) (Boltanski και Thévenot 1991, 1999). Στο σημείο αυτό γίνεται η σύνδεση με μια νέα κοινωνική οντολογία.

Στη βάση και ως προέκταση της αυγουστίνειας έννοιας, η πολιτεία ορίζεται από έξι καταστατικά στοιχεία: την αρχή της κοινής ανθρωπότητας, την αρχή της ανομοιότητας, την κοινή αξιοπρέπεια, την κλίμακα των αξιών, τη μορφή επένδυσης και το κοινό αγαθό. Από τον συνδυασμό των προηγούμενων αρχών και της σχετικής τους συνεισφοράς στον εκάστοτε συνδυασμό, προκύπτουν πέντε πολιτείες: αυτή της έμπνευσης, η οικιακή, αυτή της γνώμης, η πολιτική (civique) και η βιομηχανική. Έκα-

36. Giddens 1990, 1991. Εδώ δεν θα μπω σε συζήτηση, αλλά θα περιοριστώ να σημειώσω ότι ο νεοπραγματισμός αντιμετωπίζει συνολικά την επιστήμη (βλ. ένδεικτικά Latour 2001), ενώ ο Γκίντενς, πιο κοινά στον Χάμπερμας, περιορίζεται στις σχέσεις κοινωνικής επιστήμης και σύγχρονου κόσμου.

στη από τις προηγούμενες έχει τη δικιά της αξιολογική κλίμακα. Έτσι η κάθε αιτιολόγηση που προκύπτει, συγκροτείται αναφορικά με την τελευταία. Έχοντας κατασκευαστεί οι υπερβατικές πολιτείες, στις οποίες αναφέρεται η κάθε δικαιολόγηση, δηλαδή μέσα από τη δραστηριοποίηση σχημάτων σκέψης και γνώσεων που παρήγαγαν η πολιτική φιλοσοφία και οι κοινωνικές επιστήμες, μένει η κατασκευή του κοινωνικού κόσμου στη βάση των προηγούμενων αρχών.

Ο κοινωνικός κόσμος διαιρείται σε επτά μεγάλες περιοχές. Αυτές οι νέες συλλογικές οντότητες, οι «κοινοί κόσμοι» που αντιστοιχούν στις έξι «πολιτείες» με την προσθήκη του «αγοραίου κόσμου» (*marchand*), έχουν τις δικές τους αξιολογικές κλίμακες, τόσο ως προς την αξιολογική κατάταξη των προσώπων σε σχέση με τη θέση τους όσο και ως προς την αξιολογική κατάταξη των σχέσεων προσώπων και πραγμάτων, αναφορικά με τις οποίες διατυπώνεται ο εκάστοτε κριτικισμός και επιτελείται η δικαιολόγηση. Εφόσον λοιπόν η απαρχή των διενέξεων βρίσκεται στη διατάραξη της ευταξίας που δημιουργείται από την παραβίαση των εν ισχύ σε κάθε καθεστώς αξιολόγησης ισοδυναμιών, η κοινωνική επιστήμη προσφέρει μέγα έργο στους ανθρώπους δίνοντάς τους τα εφόδια να επεξεργάζονται στιγμιαία την επιχειρηματολογία αναφορικά με το αξιολογικό πλαίσιο έκαστου κοινού κόσμου, δηλαδή προσφέρει τη δυνατότητα ενός συναινετικού σχεδιασμού του κόσμου.

Εδώ και χωρίς να εισαγάγω τη έννοια των πολλαπλών χρόνων, δεν μπορώ να μην παρατηρήσω ότι η νεο-πραγματιστική εκδοχή της κοινωνικής επιστήμης, η οποία αντιλαμβάνεται τον εαυτό της ως πολιτική κοινωνιολογία, ξεχνά εντελώς την ιστορία της πολιτικής και ειδικά αυτήν της σύγχρονης δημοκρατίας. Παίρνοντας τον αντίθετο δρόμο από την υπερβατολογία του κανόνα και θεωρώντας ότι η κλασική αντίθεση φύσης και κοινωνίας θα ξεπεραστεί μόνο μέσα από μια συμμετρική ανθρωπολογία³⁷, δημιούργησε συλλογικές οντότητες που είναι ιδιαίτερα προβληματικές και, τελικώς, καθόλου εμμενείς. Πρόκειται δηλαδή για μεταφυσικές οντότητες που εμπεριέχουν δύο επίπεδα: το πρώτο περιλαμβάνει τα πραγματικά όντα, πρόσωπα και πράγματα, ενώ το δεύτερο τις αξιολογικές ισοδυναμίες που επιτρέπουν την υπέρβαση των μερικοτήτων του πρώτου επιπέδου.

Ας υποθέσουμε ότι όλοι οι άνθρωποι εσωτερικεύουν ως διά μαγείας το νέο σχήμα και ξεχνούν την πολιτική ιστορία — κόμματα και ιδεολογία. Αυτό σημαίνει ότι αυτόματα θα επιλυθούν και τα προβλήματα, θεωρητικά και μεθοδολογικά, της εκμετάλλευσης, της κυριαρχίας και της άρσης τους, αντίστοιχα; Επιπλέον, τι γίνεται με τα παγωμένα συμφέροντα; Είναι τόσο αφελή και καλοπροαίρετα που θα υποκύψουν εύπιστα στη γοητεία της νέας πρότασης; Πόσο μάλλον όταν αγνοείται ουσιαστικά η σχέση της αξιολογικής κλίμακας με τις σχέσεις εξουσίας που συγκροτούνται στο πρώτο επίπεδο. Ας υπενθυμίσω ότι και ο λειτουργισμός, από τον Ντυρκάιμ και τον Αλμπράκ έως και τον Πάρσονς, θεμελιώνει την αξιολογική του θεωρία διαστρωμάτωσης στην ικανότητα, τη χρησιμότητα, το μέγεθος της προσφοράς του κάθε επαγ-

37. Βλ. Latour 1991, 1999, 2000.

γέλυτος, κλπ., αδυνατώντας ωστόσο να δείξει πώς αυτές οι ιδιότητες ορίζονται έξω από τις σχέσεις εξουσίας. Αντίθετα, ο λειτουργικός εξελικτισμός εκλάμβανε αυτές τις ιδιότητες ως δεδομένες και σε τούτη ακριβώς την παραδοχή στηρίχθηκε η κριτική που του ασκήθηκε: ότι δηλαδή πρόκειται για εθνοκεντρισμό, καθώς οι αξίες των κυρίαρχων τάξεων επιβάλλονται ως αξίες ολόκληρου του κοινωνικού κόσμου³⁸. Η παραχώρηση ακόμα περισσότερων αρμοδιοτήτων στην κοινωνική επιστήμη δεν φαίνεται να μπορεί να λύσει το προηγούμενο πρόβλημα.

Αυτό εξάλλου φαίνεται να προκύπτει και από μία εξαιρετικά εμβριθή ανάλυση της μετατόπισης του καπιταλισμού υπό το πρίσμα του νεο-πραγματισμού³⁹. Εδώ, πέρα από την επιστροφή παλιών συλλογικών οντοτήτων στην ανάλυση (κυρίως της αστικής τάξης και των στελεχών) και την —ακόμη μια φορά— ανάδειξη των αλληλεξαρτήσεων τους με τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες, το πολιτικό πρόβλημα της μετατόπισης —των σχέσεων εξουσίας— μένει αναπάντητο. Ή μάλλον απαντάται κατά το ήμισυ. Η ανάλυση ενώ δείχνει ότι ο μετασχηματισμός του καπιταλισμού οφείλεται στη δυνατότητά του να ενσωματώνει την κριτική⁴⁰, η οποία σημειωτέον ήταν η κριτική των ανερχόμενων μεσαίων στρωμάτων των δεκαετιών 1960 και 1970, αδυνατεί εντούτοις να ξεφύγει από τούτη την ιδιαίτερη συνάρθρωση της «πολιτισμικής αστικής τάξης» και των κοινωνικών επιστημών· έτσι ο νεο-πραγματισμός περιορίζει την εμπλοκή του στη διατύπωση μιας νέας κριτικής από τις τελευταίες, προκειμένου να ξεπεραστούν οι νέες ανισότητες και αδικίες. Μήπως το «πνεύμα» της κριτικής έχει και κοινωνικό «σώμα» που δεν είναι άλλο από την «πολιτισμική αστική τάξη»; Ολόκληρη η απάντηση πιθανόν θα δινόταν από την ανάλυση των λόγων και των διαδικασιών απαξίωσης της πολιτικής ιδεολογίας, των ταξικών κομμάτων και γενικότερα της πολιτικής.

Αντί συμπεράσματος

Ο θετικισμός και η μαρξιστική διαλεκτική αποτέλεσαν, κατά τη μακρά περίοδο του ψυχρού πολέμου, τις μεθοδολογικές βάσεις πάνω στις οποίες στηρίχτηκαν κοινωνικές θεωρίες διαφορετικής αξιολογικής θεμελίωσης και διαφορετικού προσανατολι-

38. Βλ. την κλασική κριτική του Gouldner 1970.

39. Boltanski και Chiapello 1999.

40. Για παράδειγμα, όπως δείχνουν οι συγγραφείς (Boltanski και Chiapello 1999, *passim*), η μετατόπιση του καπιταλισμού ως «σώματος» οφείλει πολλά στην ενσωμάτωση της κριτικής ως «πνεύματος». Έτσι, η μετατόπιση της κριτικής από την υπεραξία στον αυταρχισμό των ιεραρχικών σχέσεων ή η κριτική στη μαζικοποίηση και η λατρεία της ατομικής αυθεντικότητας χρησιμοποιήθηκαν από τον καπιταλισμό προκειμένου να αλλάξει το «σώμα» του: εν προκειμένου στη δικτυακή του οργάνωση επί διαπροσωπικών σχέσεων. Ακόμη και η στάση των διανοουμένων απέναντι στο χρήμα, η οποία στηριζόταν στην αυθεντικότητα και «την περιφρόνηση του χρήματος», άλλαξε από το τέλος της δεκαετίας 1970 μέχρι τα μέσα της επόμενης δεκαετίας, με συνέπεια να δοθεί νέα ώθηση στη «διαδικασία εμπορευματοποίησης» (Boltanski και Chiapello 1999, 567), μέσω κυρίως της επέκτασης της πολιτισμικής και επικοινωνιακής βιομηχανίας.

σμού. Ο θετικισμός κέρδισε τη μάχη από τη διαλεκτική και, στο όνομα της —θεμελιωμένης στη στατιστική— σύμβασης και της αποτελεσματικότητας, αποτελεί τον κρατούντα τρόπο πρόσληψης της κοινωνικής πραγματικότητας. Ανάμεσα στον λογικό ρεαλισμό —δηλαδή τη θεωρητική ανασυγκρότηση του κοινωνικού κόσμου με αφετηρία τα άτομα και τις συμβατικές τους σχέσεις— και στον υλικό ρεαλισμό —δηλαδή τη θεωρητική ανασυγκρότηση του κοινωνικού κόσμου με αφετηρία τις παραγωγικές σχέσεις που ξεπερνούν και καθορίζουν τη συνείδηση— δημιουργήθηκαν νέες τάσεις που κινήθηκαν στο χώρο μιας νομιναλιστικής διαλεκτικής — δηλαδή της θεωρητικής ανασυγκρότησης του κοινωνικού κόσμου στο επίπεδο της αλληλεπίδρασης θεωριών και πραγματικότητας.

Οι νέες τάσεις, προκειμένου να ξεφύγουν από την πόλωση ατόμου και κοινωνικών τάξεων, δημιούργησαν νέες οντότητες, οι οποίες θεμελιώνονται σε μια συμβολική αντίληψη της κοινωνικής αξίας και παραχωρούν στις επιστήμες του ανθρώπου την κύρια αρμοδιότητα προς ένα αυτόνομο και ισορροπημένο μετασχηματισμό του κοινωνικού κόσμου. Μέσα από την προηγούμενη ωστόσο κίνηση, επανεισάγεται μια υπερβατική επιφάνεια νοηματοδότησης της ανθρώπινης ύπαρξης, αυτή της εν γένει κουλτούρας. Έτσι, οι νέες τάσεις δεν μπορούν να ξεφύγουν από τις κοινωνικές προϋποθέσεις της δημιουργίας τους, που είναι ο πολλαπλασιασμός των μορφωμένων κοινωνικών στρωμάτων, και να επεξεργαστούν μια μη ταξικοκεντρική διαδικασία νοηματοδότησης της ανθρώπινης ύπαρξης. Για την ακρίβεια, οι νέες οντότητες κατασκευάζονται από τη συνάρθρωση πολιτισμικών σχημάτων (κουλτούρα, γνώση) και θεσμικών κρυσταλλώσεων (θεσμοί αναπαραγωγής) και αξιώνουν την αναδιάταξη των κοινωνικών σχέσεων υπό την εποπτεία των κοινωνικών στρωμάτων που ενσαρκώνουν την προηγούμενη συνάρθρωση. Η δυναμική ωστόσο της μετατόπισης των πραγματικών σχέσεων κατά την πρώτη μεταψυχροπολεμική περίοδο έδειξε τα όρια αυτών των τάσεων, από τις οποίες απουσίαζε μια συνολική κριτική διάθεση απέναντι στο τεχνο-οικονομικό «σύστημα» και άρα έλειπε μια ουτοπική προοπτική με την έννοια του Μανχάιμ.

Αντώνης Γεωργούλας

Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών

Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο

e-mail: georgoul@phl.uoc.gr

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γεωργούλας, Α. 2003α. Οι νέες συλλογικές οντότητες του κονστρουκτιβισμού. *Θέσεις* 83: 67-108.
- Γεωργούλας, Α. 2003β. Η αναστοχαστικότητα ως στρατηγική διάσπασης ταξινομητικών ορίων και τα όριά της (υπό δημοσίευση).
- Althusser, L. και Balibar, E. 1968. *Lire le Capital*. Παρίσι: Maspero.
- Althusser, L. 1977. *Απάντηση στον Τζων Λιούις*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Aronowitz, S. 1992. *The politics of identity*. Λονδίνο: Routledge.
- Barnes, B. 1974. *Scientific knowledge and sociological theory*. Λονδίνο: Routledge & Kegan Paul.
- Bernstein, B. 1989. Περί ταξινόμησης και περιχάραξης της εκπαιδευτικής γνώσης. Στο: του ίδιου, *Παιδαγωγικοί κώδικες και κοινωνικός έλεγχος*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Bloor, D. 1976. *Knowledge and social imagery*. Σικάγο: The Chicago University Press.
- Boltanski, L. 1990. *L'amour et la justice comme compétences*. Παρίσι: Métailié.
- Boltanski, L. και Eve Chiapello. 1999. *Le nouvel esprit du capitalisme*. Παρίσι: Gallimard.
- Boltanski, L. και L. Thevenot. 1991. *De la justification: Les économies de la grandeur*. Παρίσι: Gallimard.
- Boltanski, L. και L. Thevenot. 1999. The sociology of critical capacity. *European Journal of Social Theory* 2(3): 359-377.
- Boudon, R. και P. Lazarsfeld (επιμ.). 1965. *Le vocabulaire des sciences sociales: Concepts et indices*. Παρίσι-Χάγη: Mouton-Maison des Sciences de l'Homme.
- Boudon, R. 1995. *Le juste et le vrai: Etudes sur l'objectivité des valeurs et de la connaissance*. Παρίσι: Fayard.
- Boudon, R. 1998. Critique de la bievveillance universelle ou de la nature de la rationalité axiologique. Στο: G. Laforest και P. de Lara (επιμ.), *Charles Taylor et l'interprétation de l'identité moderne*. Laval: Presses de l'Université de Laval, 285-315.
- Boudon, R. 2000. Pluralité culturelle et relativisme. *Comprendre* 1: 311-339.
- Bourdieu, P. 1966. Condition de classe et position de classe. *Archives Européennes de Sociologie* 7: 201-227.
- Bourdieu, P. 1972. *Esquisse d'une théorie de la pratique*. Γενεύη: Droz.
- Bourdieu, P. 1979. *La distinction: Critique sociale du jugement*. Παρίσι: Minuit (ελληνική μτφ. *Η διάκριση*. Αθήνα: Πατάκης, 2002).
- Bourdieu, P. 1982. *Ce que parler veut dire: L'économie des échanges linguistique*. Παρίσι: Fayard.
- Bourdieu, P. 1984. Espace social et génèse de classes. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 52/53: 3-12.
- Bourdieu, P. 1992. *Les règles d'art: Genèse et structure du champ littéraire*. Παρίσι: Seuil.

- Bourdieu, P. 1997. *Méditations pascaliennes*. Παρίσι: Seuil.
- Bourdieu, P. 2002. *Science de la science et réflexivité*. Παρίσι: Raisons d'agir.
- Bourdieu, P. και J.-C. Passeron. 1964. *Les héritiers*. Παρίσι: Minuit (ελληνική μτφ. *Οι κληρονόμοι*. Αθήνα: Καρδαμίτσα).
- Bourdieu, P. και J.-C. Passeron. 1970. *La reproduction*. Παρίσι: Minuit.
- Bourdieu, P. και L. Boltanski. 1975. Le titre et le poste: Rapports entre le système de production et le système de reproduction. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* 2: 95-107.
- Bréhier, E. 1950. *Transformation de la philosophie française*. Παρίσι: Flammarion.
- Brubaker, R. 2001. Au-delà de l'identité. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* 139: 66-85.
- Collins, R. 1998. *The sociology of philosophies: A global theory of intellectual change*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Durkheim, E. 1909. Sociologie religieuse et théorie de la connaissance. *Revue de Métaphysique et de Morale* 17: 273-302.
- Durkheim, E. και M. Mauss. 1903. De quelques formes primitives de classification (ελληνική μτφ. *Μορφές πρωτόγονης ταξινόμησης*. Αθήνα: Gutenberg, 2001).
- Elias, N. 1991. Notes Biographiques. Στο: *Norbert Elias par lui-même*. Παρίσι: Fayard.
- Elias, N. 1997. Εισαγωγή στη δεύτερη έκδοση. Στο: του ίδιου, *Η εξέλιξη του πολιτισμού*, 1. Αθήνα: Νεφέλη.
- Hacking, I. 2002. *Historical ontology*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Gauchet, M. 1998. Essai de psychologie contemporaine, 2: L'inconscient en redéfinition. *Le Débat* 100: 189-206.
- Gauchet, M. 2002. Les deux sources de l'individualisation. *Le Débat* 119 (1998). Στο: του ίδιου, *La démocratie contre elle-même*. Παρίσι: Gallimard.
- Giddens, A. 1990. *The consequences of modernity*. Cambridge: Polity Press- Blackwell (ελληνική μτφ. *Οι συνέπειες της νεοτερικότητας*. Αθήνα: Κριτική, 2001).
- Giddens, A. 1991. *Modernity and self identity*. Cambridge: Polity Press.
- Goldmann, L. 1959. *Recherches dialectiques*. Παρίσι: Gallimard (ελληνική μτφ. *Διαλεκτικές έρευνες*. Αθήνα: Γνώση, 1986).
- Gouldner, A. W. 1970. *The coming crisis of western sociology*. Νέα Υόρκη: Basic Books.
- Kaufmann J.-C. 2001. *Ego: Pour une sociologie de l'individu*. Παρίσι: Nathan.
- Latour, B. 1991. *Nous n'avons jamais été modernes: Essai d'anthropologie symétrique*. Παρίσι: La Découverte (ελληνική μτφ. *Ουδέποτε υπήρξαμε μονότρονοι*. Αθήνα: Σύναμμα, 2000).
- Latour, B. 1996. Philosophie contre sociologie des sciences. *Le Débat* 92: 152-163.
- Latour, B. 1999. *Politiques de la nature: Comment faire entrer les sciences dans la démocratie*. Παρίσι: La Découverte.
- Latour, B. 2000. *L'espoir de Pandore: Pour une version réaliste de la science*. Παρίσι: La Découverte.
- Lukacs, G. 1975. *Ιστορία και ταξική συνείδηση*. Αθήνα: Οδυσσεύς.

- Lukacs, G. 1982. *Από τη φαινομενολογία στον υπαρξισμό*. Αθήνα: Έρρασμος.
- Manheim, K. 1997. *Ιδεολογία και ουτοπία*. Αθήνα: Γνώση.
- Mesure, S. (επιμ.). 1998. *La rationalité des valeurs*. Παρίσι: PUF.
- Queré, L. (επιμ.). 1994. *L'enquête sur les catégories: De Durkheim à Sacks*. Παρίσι: Editions de l'EHESS.
- Rosanvallon, P. 1998. *Le peuple introuvable*. Παρίσι: Gallimard.
- Seidman, S. και L. Nicholson. 1995. *Social postmodernism: Beyond identity politics*. Cambridge, Mass.: Cambridge University Press.
- Schaski, Th. και W. Natter (επιμ.). 1996. *The social and political body*. Νέα Υόρκη: The Guilford Press.
- Scheler, M. 1993. *Problèmes de sociologie de la connaissance*. Παρίσι: PUF.
- Simmel, G. 1988. *La tragédie de la culture*. Παρίσι: Rivages.
- Vernier, B. 2001. *Η κοινωνική γένεση των αισθημάτων*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Williams, R. 1977. *Marxism and literature*. Οξφόρδη: Oxford University Press (ελληνική μτφ. στο: του ίδιου, *Κουλτούρα και ιστορία*. Αθήνα: Γνώση, 1994).
- Wright, E. O. 1997. *Class counts: Comparative studies in class analysis*. Cambridge, Mass.: Cambridge University Press.

Nouveaux êtres collectifs dans la politique

ANTONIS GEORGOULAS

L'hypothèse de ce travail est que les courants constructivistes des sciences sociales se sont retournés vers la compréhension de la formation historique de leur référentialité disciplinaire en tant que condition du projet émancipateur de l'humanité. Ceci se réalisa à travers la contextualisation historique de leurs théories d'une part, et à travers la mise en question des êtres sociaux qui y habitaient, d'autre part. Pour la conceptualisation de ce mouvement régressif a été utilisée la notion de réflexivité. L'effet de retour de ce mouvement était l'abandon de la notion de classes sociales et son remplacement par d'autres notions beaucoup plus ambiguës.

Dans le présent article j'essaie une brève révision critique de la notion d' 'identité sociale', celle de 'champs sociaux' et celle de 'cités' et de 'réseaux d'acteurs'. L'objection est que les trajets de ces nouveaux êtres collectifs mettent en contestation la validité du projet constructiviste.